

KULTURMILJÖ
HALLAND

Vendelsö kvarn

Antikvarisk medverkan vid reovering

Björn Ahnlund

Rapport

Vendelsö 1:3, Värö socken, Varbergs kommun

2016:1

FOTO Björn Ahnlund, Kulturmiljö Halland
TEXT Björn Ahnlund, Kulturmiljö Halland
DIARIENUMMER 2015-350
OMSLAG Vendelsö kvarn, oktober 2015.

RAPPORT

**Vendelsö kvarn, Vendelsö 1:3, Värö socken, Varbergs kommun
Dnr. 2015-350**

Björn Ahnlund

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Bakgrund	4
Historik.....	5
Beskrivning	6
Utförda åtgärder	6
Fotodokumentation	8
Källor	14

Bakgrund

Vendelsö kvarn ligger strax norr om bebyggelsen, på öns östra sida där det runda kvarnhuset i sten med dess spåntäckta hätta utgör ett vackert och karakteristiskt landmärke i det öppna, vindpinade kulturlandskapet.

Kvarnbyggnaden har i Inventeringen av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse klassificerats "A", dvs. "Byggnadsminnesklass". Byggnaden har mycket stort kulturhistoriskt värde, bl. a genom dess teknikhistoriska, samhällshistoriska och miljöskapande värde samt dess autenticitets värde.

Vendelsö kvarn ligger i naturreservatet Vendelsöarna och förvaltas av Länsstyrelsen i Hallands län. Den karaktärsfulla kvarnbyggnaden, uppförd av kallmurad, fogad sten, var i stort behov av översyn. Ett första förslag till renovering gjordes i samband med framtagandet av förvaltningsplaner för de halländska naturreservaten 2013, där Kulturmiljö Halland deltog som byggnadsantikvarisk konsult. Under 2015 har ett förfrågningsunderlag med kravspecifikationer tagits fram.

Hösten 2015 fick Retzner Arén Rekonstruktion och Arkitektur AB i uppdrag att utföra renoveringsarbeten på kvarnen. Fem byggmöten inklusive slutbesiktning har hållits på plats. Antikvarien har deltagit i tre av dessa och i samband härmed haft samråd med beställare och entreprenör samt dokumenterat den fortlöpande processen.

Objekt: Vendelsö kvarn
Beställare: Länsstyrelsen i Hallands län
Entreprenör: Eje Arén/RARA AB
Antikvarie: Björn Ahnlund, Kulturmiljö Halland

Historik

Vendelsö är den största och enda bebodda ön av Vendelsöarna, som består av sju stycken öar. På Vendelsö har sedan länge bedrivits ett kustjordbruk, med åker- och ängsbruk samt extensivt bete på utmarken. Gårdsbebyggelsen var lokaliserad till sydöstra utkanten av åkerområdet. Inägomarken med sina åkrar och ängar avgränsades mot utmarken med stenmurar. Detsamma gällde lyckor på utmarken. Även längs skiftes- och fastighetsgränser löpte långa raka enkelmurar.

Vendelsö omnämns första gången 1571 och i jordeboken 1646 upptas det som ett helt mantal kronohemman. Av landsbeskrivningen 1729 framgår att jordbruket som då bedrevs på ön var tämligen magert, med endast lite åker och stora buskiga ängar samt bete på öarnas utmarker. Öns befolkning hade länge fiske och sjöfart som en viktig utkomstkälla – under 1700-talet bodde t ex flera skeppare på ön. Man övergick under 1800-talet successivt till att försörja sig på jordbruket.

I samband med laga skiftet kring 1860 delades ön i två skiften mellan de två gårdarna om ett halvt mantal vardera. En kvarnplats och en hamnplats stakades ut söder om gårdarna samt en grus- och lertäkt i norr. Öns bebyggelse ödelades dock vid en förödande brand midsommaren 1870. Gårdarna uppbyggdes därefter med större avstånd mellan husen.

1876 uppfördes två kvarnar på ön, en av trä och en av sten. Den förstnämnda blåste ned vid julstormen 1902 och återuppbyggdes aldrig medan kvarnbyggnaden i sten står kvar på sin plats.

Vendelsö kvarn har främst använts som husbehovskvarn till gården Ludvigs. Kvarnen var i bruk fram till 1945. Vid den kvarninventering som gjordes 1971 konstaterades att "vingar och bom" saknades "men (spån)taket är nylagt" och att byggnaden utnyttjas som redskapsbod. Vidare sägs att inredningen är "installerad på 1920-talet". Kvarnen ägdes vid denna tid av lantbrukare Hilding Vendelstrand.

*Vendelsö kvarn med
vingar och drejstol.
Foto av äldre fotografi
från Ludvigs gård.*

Beskrivning

Kvarnen är en hättkvarn eller s.k. holländare, i två våningar, förutom loft. Den står på urberg, vilket är täckt av ett ca 20 cm sandskikt, som även utgör golv i bottenvåningen. De två övre bjälklagen är av trä. Kraften från vingarna har via kronhjulet och krondrevet i hättan förts ned till det enda stenparet, vilket utgjort kvarndriften, på plan två. Stenparet bärs i sin tur upp av "broen" eller "brohästen", de sammankopplade parställda stolparna, som idag står på en gammal kvarnsten, i bottenvåningen.

Kvarnhuset, det s.k. bölet, är uppfört i kluven och huggen sten av olika storlek och sammansättning. Stenen är hämtad lokalt och flera bergarter förekommer. Mellan de större stenblocken ligger stenskärv. Konstruktionen är kallmur, dvs. utan murbruk mellan stenarna. Fogning med kalkbruk har gjorts efterhand i samband med uppförandet. Fogningen var före renoveringen kraftigt vittrat och saknades helt på stora delar av murverket.

Två ingångar finns till kvarnen, vilka före renoveringen saknade dörrar. Två fönsteröppningar finns på respektive våning, av vilka bottenvåningens öppningar saknade bågar.

Hättan utgörs av en ganska flack kupol konstruktion i träspån och är täckt av stickspån. Den utstickande, kapade vingaxeln är täckt med en plåt-och järnanordning

Utförda åtgärder

- Vittrande fog har kratsats ut och ersatts med ny av hydrauliskt kalkbruk, utvändigt och invändigt. Komplettering av nedfallen och saknad sten. Nytt hydrauliskt bruk blandades på plats. Till kompletterande sten återanvändes nedfallen sten och sten intill kvarnområdet.

Kommentar: Omfogningen var den största delen i entreprenaden. Murverkets komplexitet och oregelbundenhet krävde successiva avvägningar och anpassningar angående arbetsmetod (bruket har t.ex. påförts med händerna som främsta verktyg) utkratsning, fogdjup, komplettering etc. Arbetet bedöms ha gjorts med stor noggrannhet och lyhördhet.

- Spåntaket lades om med ny takspån av tätvuxen gran. Spånen är spikad med blank (ogalvad) spik (tanken är att denna ska ha ungefär samma livslängd som spånen). Taket ströks två ggr med s.k. Roslagsmahogny efter läggning. Toppen kläddes med blyplåts-/asfaltsduk.

Kommentar: Arbetet är väl utfört och väl anpassat efter de lokala, såväl byggnads- som vädermässiga, förutsättningarna. God och omväxlande höger-vänster överlappning av spånen har t.ex. gjorts, för att få ett så bra vindmotstånd som möjligt.

- Två (plank)dörrar och två fönster nyttillverkades och sattes i in i befintliga öppningar. Snickerierna platsbyggdes med individuella mått och delvis även konstruktion. Dörrarna tjärades utvändigt. Nya och befintliga fönster målades med linoljefärg.

Kommentar: Arbetet är väl utfört. Dörrtillverkningen var komplicerad då öppningarna var så oregelbundna och sinsemellan olika. Någon äldre konstruktion att utgå från fanns ej heller. De ut- respektive inåtgående dörrarna är resultatet av en avvägning av funktion och säkerhet.

- En par avbrutna eller skadade bjälkar till plan två byttes liksom dåliga golvbräder.
- En mindre del av hättans undertak fick bytas.
- Väderskydd i form av blyplåts-/asfaltsduk monterades på kvarnaxeln och ett bjälklagshål strax under hättan i söder.
- Motviktsstenen på pressbommen fixerades med nylonrep.

Kommentar: De tillkommande arbetena framkom under arbetets gång och får anses som helt normal tillägg med tanke på projektets karaktär. Arbetena bedöms vara väl avvägda och utförda, te x i form av handhuggna bjälkar.

Fotodokumentation

Kvarnen före restaureringen. Invändigt fanns en stor del av den äldre fogningen kvar medan den utvändiga fogningen till större delen var bortroderad. Dörrar och fönster i bottenvåning saknas.

Hättan före restaureringen.

Hörnstenen vid västra ingången, före restaureringen. Den nedre delen har någon gång, troligen genom frostsprängning, gått förlorad.

Efter restaureringen. Ett par nya stenar har ersatt den förlorade delen.

Ovan t v: Eje Arén mäter inför tillverkning av dörren i väster

Ovan t h: Anne Tönnerheden från länsstyrelsen undersöker fogningen under överinseende av Eje Arén.

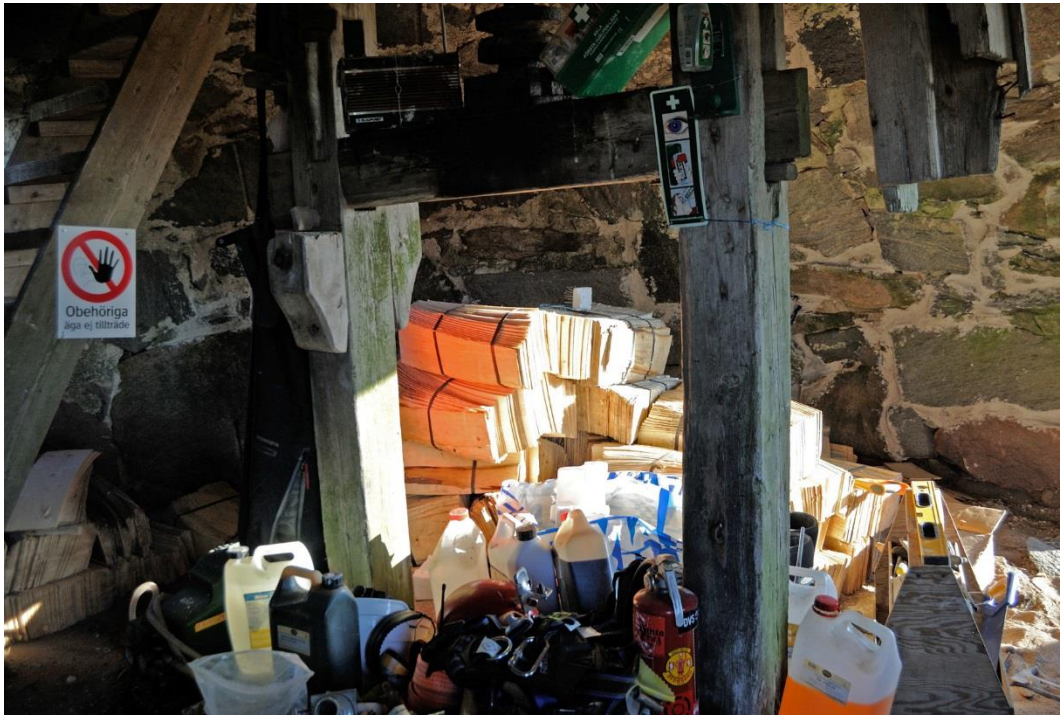
T v: Den nya dörren till kvarnen.

Oktober 2015. Fogning och spåntäckning pågår samtidigt.

Fönster mot norr efter målning. Muren har ännu ej fogats. Stora delar av stenen på norrsidan var täckt av lavar och alger.

Travar med stickespån i buntar i väntan på uppsättning i kvarnen intill den s k broen, eller brohästen.

Hättan inspekteras efter omläggning vid slutbesiktningen. November 2015.

Hättan efter omtäckning. Spånen har strukits med Roslagsmahogny.

Kvarnen har efter restaureringen återfått sin resning. Det ruinlika intrycket är borta.

Källor

Digital inventering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, Varbergs kommun 2009.

Vendelsöarna, Värö socken

Ur Kulturmiljöprogram för Varbergs kommun, (koncept 2015)

Väröbygd – Från bondekultur till industrisamhälle, *Svensson, Gunnar, Varberg 1995.*

Fotografier

Samtliga fotografier är tagna i digitalt format och förvaras i Kulturmiljö Hallands arkiv, film nr 2016-2.

Postadress: Bastionsgatan 3 | 302 43 Halmstad | Tel: 035-19 26 00
E-post: kansli@kulturmiljohalland.se | Hemsida: www.kulturmiljohalland.se